

HƏMKARLAR İTTİFAQI HƏRƏKATI VƏ SOSIAL TƏRƏFDAŞLIQ BÖLMƏSİ

UOT – 316.35

Hüseyn Qaraşov

Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, sos.ü.e.d., professor

AZƏRBAYCANDA HƏMKARLAR İTTİFAQININ TƏŞƏKKÜL TARİXİNDƏN

Məqalədə Azərbaycan həmkarlar ittifaqları hərəkatının təşəkkülü və inkişafının mühüm mərhələlərinə tarixi ekskurs edilir, bu hərəkatın yaranmasının müqəddəm sosial-hüquqi-iqtisadi şərtlərinə ətraflı baxış keçirilir. Əməkçilərin sosial-iqtisadi müdafiəsini fəaliyyətinin əsas məhərinə çevirmiş həmkarlar ittifaqlarının ilk kollektiv müqaviləsinin uğurlu nəticələri, işgötürənlərlə münasibətlərdə hüquq bərabərliyi prinsipinin qorunmasının zəruriliyinin önə çəkilməsi, bipartist əməkdaşlığın inkişafında işçilərin mənafeələrinin qorunması məsələlərinin fundamental əsasları təhlil olunur və sosial-əmək münasibətlərinin tənzimlənməsində əsas determinantların inkişafı yeni baxış bucağından modern metodologiyadan istifadə etməklə araşdırılır.

Həmkarlar ittifaqları bir sosial institut olaraq qeyri-dövlət təşkilatı olsa da, özünün əməkçi insanların rifahının yaxşılaşdırılması ilə bağlı fəaliyyətində bütün müvafiq institutlarda geniş əlaqələr yaradır, dövlətin sosial siyasətinin həyata keçirilməsində yaxından iştirak edir. Azərbaycan Respublikasının əsas qanununda deyilir ki, Azərbaycan dövlət bazar münasibətləri əsasında sosial yönümlü iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır, azad sahibkarlığa təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yol vermir [1].

24 fevral 1994-cü ildə qəbul olunmuş “Həmkarlar ittifaqları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda “Həmkarlar ittifaqları istehsal və ya qeyri-istehsal sahələrində çalışan işçilərin, habelə pensiyaçıların və təhsil alan şəxslərin əmək, sosial, iqtisadi hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin müdafiəsi üçün iş yeri, peşələr, sahələr üzrə və respublika səviyyəsində fərdi üzvlük prinsipi əsasında könüllü birləşdiyi, nizamnamələri və bu qanun əsasında fəaliyyət göstərən müstəqil, ictimai, qeyri-siyasi təşkilatdır” fikri öz əksini tapıb [2].

İlk dəfə həmkarlar ittifaqları XVIII əsrin ikinci yarısında Böyük Britaniyada öz peşə mənafeələrini müdafiə etmək və sosial statusunu qorumaq üçün birləşmiş yüksək ixtisaslı fəhlələrin assosiasiyası kimi meydana gəlmiş və lokal xarakter daşıyırmışdır. Uzun müddət həmkarlar ittifaqları fəaliyyətini Böyük Britaniyada bu şəkildə davam etdirmişdir. Böyük Britaniyada həmkarlar ittifaqları təşkilatları ilk dəfə yalnız 1824-cü ildə leqallaşmışdır [3].

XIX əsr ərzində həmkarlar ittifaqı Böyük Britaniyadan sonra Almaniya, Avstriya, Hollandiya, Kanada, Fransa və Amerikada yaranmağa başlamışdır.

Tədricən həmkarlar ittifaqlarının sahə istehsalat formaları, milli həmkarlar ittifaqları mərkəzləri meydana gəlmişdir. Bunlardan ən qədimi 1868-ci ildə formalaşmış Britaniya tred-yunionçularının konqresidir. O vaxtdan başlayaraq, həmkarlar ittifaqlarının sosial bazası genişlənməyə başlayır. Belə ki, qeyri-ixtisaslı işçiləri birləşdirən təşkilatlar meydana gəldikcə, həmkarlar ittifaqları, əsasən, maddi istehsal sahələrində yaranır, öz sıralarına fiziki əmək adamlarını cəlb edirlər. XX əsrin əvvəllərində həmkarlar ittifaqlarının beynəlxalq federasiyaları yaranmağa başlayır.

Britaniya tred-yunionçular konqresi yarandıqdan sonra həmkarlar ittifaqları haqqında qanunçuluq işlənilib hazırlanması prosesi başlayır. Xüsusilə, bu proses XX əsrin əvvəllərində Britaniya həmkarlar ittifaqları öz siyasi partiyasını – leyboristlər partiyasını yaratdıqdan sonra güclənməyə başlamışdır.

İlk dəfə həmkarlar ittifaqı haqqında qanun Böyük Britaniyada 1871, 1876 və 1913-cü illərdə qəbul olunmuşdur.

Marksizm klassikləri həmkarlar ittifaqlarının sinfi mübarizədəki roluna yüksək qiymət vermiş, iqtisadi mübarizə ilə yanaşı, onu əməklə kapital arasında ziddiyyəti üzə çıxaran təşkilat adlandırmışdır. Marksizmə görə bu qurumun başlıca missiyası “muzdlu əmək sistemini və kapitalın hakimiyyətini məhv etməkdir” [3].

Rusiyada ilk dəfə həmkarlar ittifaqı 1905-ci ildə yaranmışdır. Belə ki, 1905-ci ilin mart ayında Putilov, Obuxov və Semennikov zavodlarında məxfi qaydada birinci həmkarlar ittifaqı təşkilatları yaradılır. Bunların ardınca həmin ilin aprel ayında Moskva şəhərində 10 dəmiryol nümayəndələrinin qurultayında Ümumrusiya Dəmiryolçularının həmkarlar ittifaqı yaradılır [8].

Yaz-yay aylarında isə Xarkov, Kiyev, Donbas şəhərlərində, Uralda, Sibirdə, Qərbi Belarusiyada, Litvada, Latviyada həmkarlar ittifaqı təşkilatları meydana gəldi.

1905-1907-ci illər inqilabı ərəfəsində çarizmin Rusiya-Yaponiya müharibəsində rüsveyçı məğlubiyyəti bu ölkənin bütün sosial təbəqələri içərisində dərin narazılıq yaratmışdı. Fəhlələrin iqtisadi vəziyyəti xüsusilə dözülməz halda idi. “Nə qədər pis olsa, bizə bir o qədər yaxşıdır” prinsipinə söykənən bolşeviklər siyasi vəziyyətdən öz hakimiyyət iddiaları üçün əlverişli istifadə edə bilmişlər.

1905-ci ilin oktyabrında Moskvada çağırılmış I həmkarlar ittifaqı konfransında Moskvadan 26 və başqa şəhərlərdən 10 həmkarlar ittifaqı təmsil edilmişdi. 1905-ci illərdə Rusiyanın 46 sənaye mərkəzində həmkarlar ittifaqları yaradılmışdır [8].

XIX əsrin axırlarında Azərbaycanda müxtəlif adlar altında fəaliyyət göstərən, lakin mahiyyətcə qeyri-hökumət təşkilatlarının funksiyasını yerinə yetirən, başqa sözlə, dövlətin görə bilmədiyi fəaliyyəti həyata keçirən, özündə həmkarlar ittifaqlarının özünəməxsus xüsusiyyətlərini daşıyan xeyriyyə cəmiyyətləri müstəsna rol oynamışlar. İmperianın ucqar yerlərindən birində yaranmış bu qurumlar statusuna görə hüquqi qüvvəyə malik olmuş, fəaliyyətlərində xalqımızın qarşılıqlı yardım ənənələrini davam etdirən ictimai təşkilatlar olmuşlar. Həmin xeyriyyə cəmiyyətləri el köməkliklərindən fərqli olaraq, öz işlərini Azərbaycanda hüquqi qeydiyyatdan keçmiş, yəni hüquqi sənədlərlə rəsmiləşdirilmiş və dövlət strukturları tərəfindən təsdiq edilmiş nizamnamələr əsasında qururdular. Lakin onlar konkret şəraitdə tədricən xalqın gündəlik iqtisadi problemlərinin həllilə məşğul olmuş, xaraktercə geniş sosial təyinatlı qurumlara çevrilərək hüquqi təşkilatlar kimi fəaliyyət göstərmişlər. Məsələn, əsası 1871-ci ildə Bakıda xalqımızın böyük maarifçisi Həsən bəy Zərdabi və görkəmli məsenat (bu status o dövrdəki Azərbaycan gerçəkliyində xüsusi sosial siyasi mahiyyət kəsb edirdi – müəll.) Hacı Zeynalabdin Tağıyev tərəfindən qoyulmuş ilk “Bakı müsəlman xeyriyyə cəmiyyəti” nəinki ölkəmizdə xeyriyyəçilik hərəkatının bünövrəsini qoymuş, habelə mövcud ictimai şəraitdə Azərbaycanda vətəndaşlıq şüurunun müəyyən inkişaf mərhələsini əks etdirmişdir. Tarixi sənədlər təsdiq edir ki, məhz həmin cəmiyyətin ardınca Azərbaycanda bu tipli qeyri-hökumət təşkilatları xalqımızın sosial-iqtisadi qayğılarının müəyyən qisminin ödənilməsində önəmli işlər görmüşlər [5].

İlk “Bakı müsəlman xeyriyyə cəmiyyəti”nin olduqca mürəkkəb tarixi şəraitdən irəli gələn məşəqqətlər hesabına yarandığını və fəaliyyətə başladığını özünün “Əkinçi” qəzetilə Azərbaycandakı ictimai-iqtisadi və siyasi həyata yeni mənəvi ab-hava gətirən böyük maarifçi lider H.B.Zərdabinin nəsilərə miras qoyub getdiyi əsərlərindən görmək mümkündür. Qeyd edək ki, ilk qeyri-hökumət tipli təşkilatların yaradılması cəmiyyətdə milli şüurun oyanışı, maarifçi ziyalıların siyasi və mədəni cəhətcə təşkilatlanmaya çağırışları dövrünə təsadüf edirdi. Məsələn, Həsən bəy Zərdabi çox çalışırdı ki, “Əkinçi”nin səhifələrində ictimai mərhələlərdən mübahisə açılsın, hər kəs öz mövqeyini bildir-

sin. “Əkinçi”nin 1876-cı il 6-cı nömrəsində yazılırdı: “Qəzetənin ümdə muradı mübahisədir, aqıl şəxslər bir-birilə mübahisə edib işləri xalqa bəyan etsinlər”. Maarifçinin fikrincə, belə bir ictimai dialoq cəmiyyətin müxtəlif qüvvələrinin milli dirçəliş naminə təşkilatlanmasına yardımçı ola bilər. Bu yolda ilk xeyriyyə cəmiyyətləri mühüm sosial irəliləyiş olmuşlar. Əvvəlki məqama qayıdaraq qeyd edək ki, cəmiyyətin gördüyü işləri əks etdirən sənədlərdən aydın olur ki, bu ilk sanballı qeyri-hökumət təşkilatının idarə heyətinin sədri H.Z. Tağıyev müstəsna rol oynamışdır. 1905-ci ilə aid sənəddə göstərilir ki, həmin qurumun fəxri sədrliyinə Bakı qubernatoru knyaz M.H. Nakaşidzenin arvadı Adeliada Lvovna Lokaşidze seçilmişdir. H.Z. Tağıyevin həyat yoldaşı Sofiya Tağıyeva isə idarə heyətinin fəxri üzvü olmuşdur. Cəmiyyət yoxsul müsəlman ailələrinə paltar, yemək verilməsilə, yaxud kasıb müsəlman uşaqlarının orta və ali tədris müəssisələrində təhsil almağına maddi yardım göstərməklə cəmiyyətdə böyük nüfuz qazanmışdır [3].

Azərbaycanda ilk dəfə 1905-ci il oktyabr ayının 17-də Bakı şəhəri atla sürülən dəmiryolu fəhlələri və qulluqçularının həmkarlar ittifaqı yaradıldı.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda həmkarlar ittifaqı təşkilatlarının ilk qeyri-hökumət təşkilatları kimi meydana gəlmiş sosial tarixi şəraitdə cəmiyyətin sosial strukturunda yeni institut formalaşmağa başlayırdı. Həm xeyriyyə cəmiyyətləri, həm də həmkarlar ittifaqları istər sosial xarakterinə, istərsə də funksional istiqamətlərinə görə fərqlənsələr də, mahiyyətə qeyri-hökumət təşkilatları qismində fəaliyyət göstərmişlər. Müəyyən spesifiklik nəzərə alınsa, bütün ölkələrdə qeyri-hökumət təşkilatlarının tarixi genezisi buna bənzər olmuşdur.

Azərbaycanda tətillər hərəkatının gedişində ayrı-ayrı zavodlarda fəhlələrin müvəqqəti komissiyaları, nümayəndələr yığıncaqları və digər təmsilçi orqanlar yaranmışdır. Bu birliklər azlıq təşkil edir, pərakəndə halda fəaliyyət göstərir və bir qayda olaraq, müxtəlif aksiyalar vaxtı yaranırdılar. Çar Rusiyasında hələ 1898-ci ildə Bakı şəhəri uzun sürən iqtisadi depressiya, işsizlik və siyasi sabitsizlik səbəbindən fəhlə iğtişaşlarının, əmək sosial münasibətləri sahəsində sənaye ziddiyyətlərinin kəskinləşdiyi mərkəzlərdən birinə çevrilmişdir. Sosial gərginlik o dərəcəyə çatmışdı ki, hətta hökumət 1902-ci ildə Bakıda fəvqəladə vəziyyət tətbiq etmişdi. Rusiya Sosial Demokrat Fəhlə Partiyası (RSDFP) ağır iqtisadi vəziyyəti dəyişdirəcəyi şüarı altında Rusiya fəhlələrini öz ətrafında birləşdirə bilmişdi. Lakin 1903-cü ildə ağır bolşevik və menşevik fraksiyalarına parçalanmış bu partiya qarşı ən güclü rəqib – Balaxanıda və Bibi-heybətdə Lev və İlya Şedrinkov qardaşlarının 1904-cü ildə yaratdığı zəhmətkeşlərin müstəqil təşkilatı olmuşdu. Təşkilat proletar kütlələrin iqtisadi vəziyyəti ilə bağlı problemlərin həllinə üstünlük vermişdir [6].

1904-cü il dekabr ayının 13-30-da Bakı fəhlələrinin ümumi tətili olmuşdur. Tətillər fəhlə hərəkatı tarixində ilk dəfə olaraq fəhlələrlə neft sənayeçiləri arasında kollektiv müqavilənin imzalanması ilə nəticələnmişdir.

- Gecə işə çıxanlar üçün və axşam növbəsiz işə çıxıb işləyənlər üçün il ərzində 9 saatlıq iş günü müəyyən olunur.

- Bir növbədə işləyən günəməzdə usta və fəhlələr üçün həftədə bir azad gün təyin edilir ki, həmin gün üçün onlara əmək haqqı ödənilmir.

Aylıq əmək haqqı olan fəhlələrə, üç növbədə çalışan fəhlələr istisna olmaqla, əmək haqqından tutulmamaq şərti ilə ayda 4 dəfə olmaqla 24 saatlıq işdən azad edirlər.

- Daxili nizam-intizama riayət edilməsi haqqında qaydalarda göstəriləni kimi, iş növbəsinin davamiyyəti bayram və bazar günləri ərəfəsində 8 saat təyin edilir.

Bayram və bazar günləri ərəfəsində işin dayandırılması müdiriyyətin səlahiyyətinə verilir.

- Müntəzəm olaraq gündəlik iş vaxtından artıq işə cəlb olunma ləğv olunur.

- Daima gecə işlərin aparılması xüsusi ştatda olan işçilər tərəfindən aparılır, onların iş vaxtının davamiyyəti 8 saata bərabər olmalıdır.

- 3 növbəli iş rejimi aşağıda adları çəkilən işçilərə şamil edilə bilər: dartayçı; vedrəçi; ocaqçı və yağlayıcı [10].

Qazma işlərini aparan fəhlələrin dəstəsi üçün tədricən 3 növbəli iş rejimi tətbiq edilir, 3 növbəli işlərdə 5 nəfər, 2 növbəli işlərdə isə 6 nəfər işləməlidir.

- Mədən emalatxanalarında imkan daxilində dəstə işlərindən imtina ediləcəkdir.

- Artel işlərdən istifadəsi mümkün olduqda podrat işçilərdən imtina olunacaqdır.

- İş axtaran işçilər üçün qəbul günləri təyin olunur və vakansiya yerlərin olması haqqında elan verilir. Fəhlələrin işə qəbulu, həmin məntəqənin rəhbərliyi tərəfindən həyata keçirilir.

- Bir tornaçıya 1 dəzgahdan artıq baxmaq həvalə edilərsə, hər bir artıq dəzgah üçün ona təcübəli köməkçi təhkim olunur.

- Müəssisənin müdiriyyəti fəhlə ilə münasibətdə daima nəzakətli olmalıdır.

- Bütün təbəqələr üçün aşağıdakı minimum aylıq əmək haqqı təyin olunur:

Qazma fəhlələrin dəstəsi üçün - 20 rub

Dartayçı üçün - 21 rub

Ocaqçılar üçün - 22 rub

Yağlayıcılar üçün - 21 rub

Qara fəhlələr üçün - 20 rub.

Mənzil –məişət şəraiti olmayan günəməzd işləyən fəhlələr üçün günə 70-90 qəp.

kazarma şəraitində işləyənlər üçün – 60-80 qəp.

şagirdlər üçün şərait yaradılmadan – 40 qəp.

Minimal əmək haqqı dedikdə, ən aşağı ödəniş başa düşülməlidir. Bu, o deməkdir ki, dartayçılardan, vedrəçilərdən, ocaqçılardan, yağlayıcılardan, qara fəhlələrdən və şagirdlərdən heç biri yuxarıda qeyd edilən 12-ci bənddə göstərilmiş ödənişlərdən az olmayacaqdır. Məsələn üçün, hər hansı bir dartayıcı və ya yağlayıcı hal-hazırda 17 rub. aylıq əmək haqqı alırsa, 01 yanvar 1905-ci ildən o, 21 rub. aylıq əmək haqqı alacaqdır [10].

12-ci bənddə göstərilən əmək haqqından çox alan dartayıcılar, ocaqçılar, yağlayıcılar, qara fəhlələr və şagirdlər hal-hazırda aldıkları əmək haqlarının miqdarı dəyişməz saxlanılır.

13. Üç rayon təyin edilir: “Zavod, Bibi-heybət və Balaxanı-Sabunçu-Zabrat”. Bir rayondan digərinə ezamiyyə edildiyi zaman fəhlənin gündəlik əmək haqqının üzərinə yol xərcləri ilə birlikdə 30% əlavə ödəniləcəkdir; rayon daxilində, yaxud bir rayondan digər rayona ezamiyyə gedişi vaxtı iş vaxtı sayılır.

14. Xəstəlik müddəti ay yarım (45) gün olduğu halda aylıq əmək haqqının məbləği yalnız 50% ödənilir; bu zaman kommunal xərcləri tam şəkildə ödənilir. Fəhlələrin müalicəsi mütləq idarənin hesabından ödənilir. Fəhlələrin təqsiri olmadan boşdayanma vaxtı tam ödənilir.

15. Tətilə çıxan fəhlələrə heç bir ödəniş verilmir.

16. Fəhlələrin əmək haqqının ödənişləri ayda iki dəfə və mütləq iş vaxtı aparılır. (hər ayın 10 və 25 yaxud 5-20-də).

17. Emalatxanalar gigiyena cəhətdən tam yararlı olmalıdır (istilik sistemi, otaqların havasının təmizlənmə sistemi, işıq və s.).

18. Dağlıq qəsəbələrdə gigiyena cəhətdən rahat evlərin tikilməsi məsələsi sahələri və vəsaitin ayrıldığından sonra həll ediləcəkdir.

19. Ev ilə təmin olunmayan fəhlələrə, idarə rəhbərliyi tərəfindən ev pulu aşağıda göstərilən miqdarda ödənilir.

A. Mədən rayonlarında:

Ailəvi ustalara ayda 13 rub.

Subaylara ayda 7 rub.

Ailəvi çəkievuranlara ayda 6 rub.

Subaylara ayda	3 rub.
B. Qara və Ağ şəhər ətrafında:	
Ailəvi ustalara ayda	8 rub.
Subaylara ayda	4 rub.
Ailəvi çəkievuranlara ayda	6 rub.
Subaylara ayda	3 rub [10].

Mədən və zavod rayonlarında: işləyən fəhlələrə ailəvilərə 16 litr, subaylara 8 litr ağ neft verilir, idarə rəhbərliyinin təyinatına əsasən zavod rayonlarında otaqların qurudulması üçün mazut və neft, içməli su isə tələbata əsasən pulsuz və ayrılmış yerlərdə verilir.

Bibi-heybət rayonunda işləyən, Bayıl rayonunda yaşayan fəhlələrə evlərin işıqlandırılması və isitməsi üçün 2 dəfə çox ağ neft verilir.

Mədənələrə və zavodlara kömür verilmir.

20. Hər həftə hamamdan istifadə etmək üçün fəhlələrə pulsuz kontromarkalar ayrılır.

21. Hər bir mədən sahəsində fəhlələrin qidalanması üçün xüsusi otaqlar ayrılmalıdır.

22. Fəhlələrin üst axtarışı ləğv edilir.

23. Fəhlələr üçün haqq-hesab kitabçalar rus dilində çap olunmaqla bərabər, yerli dillərdə də çap olunur [10].

Yuxarıda irəli sürülən əlavə və dəyişikliklər o vaxt müəssisələr üçün mütləq hesab oluna bilər ki, işlər tam istehsal gücündə çərşənbə günündən, yəni 1904-cü ilin dekabr ayının 28-i, şəhər saat 6-dan bərpa olunsun.

Bu halda tətil zamanı işə çıxan bütün fəhlələrə, həmçinin 16 dekabr tarixindən işə çıxan fəhlələrə iş başlanana qədər onlara təyin olunmuş əmək haqqının yarısı ödəniləcəkdir.

Əgər işlər 28 dekabr tarixindən bərpa olunmazsa, onda rəhbərlik götürdüyü öhdəçiliklərdən özünü azad hesab edir və bütün işçilər: usta və fəhlələr, eləcə də günümüzdə fəhlələr daxil olmaqla, 16 dekabr tarixindən işdən azad olunmuş hesab olunurlar.

Neft sənayesi fəhlələrinin vahid ittifaqda birləşdirilməsinə daha çox diqqət verilirdi. Azərbaycanda ilk güclü həmkarlar ittifaqı təşkilatı 1906-cı il oktyabr ayının 1-də yaradılmış neft sənayesi fəhlələri həmkarlar ittifaqı olmuşdur. Bu həmkarlar ittifaqının yaradılmasını asanlaşdıran cəhətlərdən biri ondan ibarət idi ki, ittifaq yarananaqədər sənaye müəssisələrində seçkili zavod və mədən fəhlə komissiyaları fəaliyyət göstərirdi və bu komissiyalar fəhlələri həmkarlar ittifaqlarına cəlb etmək üçün çalışırdılar.

Neft sənayesi fəhlələri həmkarlar ittifaqının Nizamnaməsinin birinci paragrafında cəmiyyətin üzvlüyünə ancaq fəhlələrin daxil ola bilməsi, Nizamnamənin qeydlərində isə sahibkarlar və mədən-zavod idarəçiliyinin üzvlərinin cəmiyyətin üzvləri sırasına daxil edə bilməməsi qeyd olunmuşdu. Həmkarlar ittifaqı istehsalat prinsipi üzrə qurulurdu. Onun üzvü milliyyətinə və ixtisasından asılı olmayaraq, ittifaqa daxil olarkən 50 qəpik məbləğində üzvlük haqqı ödəyən və bundan əlavə hər ay cəmiyyətinə xeyrinə əmək haqqının 2 fazını keçirən hər bir neftçi-fəhlə ola bilərdi. 1908-ci ildən aylıq üzvlük haqqı 2%-dən 1%-ə endirilmişdi.

Neft sənayesi fəhlələri həmkarlar ittifaqı 1907-ci ilin avqustunda özünün mətbu orqanı olan “Qudok” qəzetini buraxmağa başladı. Bu qəzetin cəmi 37 nömrəsi buraxılmışdı. 1908-ci ilin avqustunda isə İttifaq “Bakinski raboçi” qəzetini buraxmağa başladı. Neft sənayesi fəhlələri həmkarlar ittifaqı qazmaçı fəhlələr içərisində mədən-zavod komissiyalarının təşkili sahəsində geniş təbliğat işi aparırdılar. İttifaq tətil etmiş fəhlələrə, ailə başçısını itirmiş fəhlə ailələrinə böyük kömək göstərir, işsizlər arasında əhəmiyyətli iş aparırdı. İttifaq fəhlələrə tibbi xidmətin təşkili sahəsində geniş iş apararaq, xəstəxana açılmasına, tibbi xidmətə vəsaitin artırılmasına, vərəmlə mübarizə komissiyasının təşkilinə, xəsarət almış fəhlələrin müayinəsi üzrə həkim komissiyasının yaradılmasına nail olmuşdu.

Bolşeviklər hesab edirdilər ki, həmkarlar ittifaqları inqilabi fəaliyyətlə məşğul olmalıdırlar. Menşeviklər isə dünyada mövcud olan tred yunionçuluq prinsip və vəzifələrinin həmkarlar ittifaqlarının fəaliyyətində möhkəmlənməsinə nail olmağa çalışırdılar. Bu prinsip həmkarlar ittifaqlarına yalnız fəhlələrin sosial-iqtisadi problemlərinin həlli ilə məşğul olmağa imkan verirdi. Çar hökuməti isə həmkarlar ittifaqı təşkilatlarını öz nəzarəti altında saxlamaqla onlardan öz məqsədi üçün istifadə etməyə çalışırdı. Çar hökuməti 1906-cı il martın 4-də həmkarlar ittifaqları haqqında xüsusi qanun – “Ticarət və sənaye müəssisələrində çalışan şəxslər və ya bu müəssisələrin sahibləri üçün təsis edilmiş həmkarlar cəmiyyətləri haqqında müvəqqəti qayda” qəbul etmişdi. Bu qanun həmkarlar ittifaqları və cəmiyyətlərə onların nizamnamələri müəssisə rəhbərliyi tərəfindən qeydiyyatla alınmaq şərti ilə qanunvericilik fəaliyyəti göstərmək hüququ verirdi. Çar hökuməti bu qanunun vasitəsilə fəhlələri mütləqiyyətə qarşı mübarizədən yayındırmağa, həmkarlar ittifaqlarını bolşeviklərin təsirindən çıxarmağa, onların fəaliyyətini adi qarşılıqlı yardım cəmiyyətlərinin dar çərçivəsi ilə məhdudlaşdırmağa ümid verirdi.

Neft sənayesi fəhlələri həmkarlar ittifaqı ilə yanaşı digər sənaye fəhlələrini birləşdirən həmkarlar ittifaqı təşkilatları da yaranırdı. 1908-ci ildə kontor, zavod və mədən qulluqçuları həmkarlar ittifaqları, eyni zamanda ağac emalı fəhlələri həmkarlar ittifaqı yaranmışdı.

Bu dövrdə Azərbaycanın qəzalarında da həmkarlar ittifaqı təşkilatları fəaliyyət göstərirdi. 1910-cu ildə Astarada dəniz və sahil fəhlələrinin, Lənkəran qəzalarında isə balıq tutanların həmkarlar ittifaqı təşkilatları yarandı.

1911-ci ilin aprelində Neft sənayesi fəhlələri həmkarlar ittifaqının ümumi iclasında yeni idarə heyəti seçildi, F.P.Trofimov İttifaqın sədri, katib A.İ.Dodaqov seçildilər [6].

1912-ci ilin martında Neft sənayesi fəhlələri həmkarlar ittifaqı yeni adla – “Neft sənayesi və ona köməkçi istehsal sahələrinin həmkarlar cəmiyyəti” – öz fəaliyyətini bərpa edib. Bu ittifaq 1914-cü ilin fevralına qədər fəaliyyət göstərə bilər. 1915-ci ilin fevralına qədər fəaliyyət göstərə bilər. 1915-ci ildə nəşriyyatçılar, dərziyələr və ticarət-sənaye qulluqçularının həmkarlar ittifaqları fəaliyyətə başlayır.

Birinci dünya müharibəsinin başlanması ilə ictimai həyatın bütün sahələrində olduğu kimi həmkarlar ittifaqı təşkilatlarının fəaliyyətində də durğunluq müşahidə edilir.

Fevral burjuva demokratik inqilabının qələbəindən sonra həmkarlar ittifaqı təşkilatlarının fəaliyyətində yeni canlanma başladı. Bakıda neft, mədən və zavodların fəhlələri Neft sənayesi fəhlələri həmkarlar ittifaqının bərpa edilməsinə nail olmağa çalışırdılar. Bakı bolşeviklərinin təşəbbüsü ilə Fəhlə deputatları soveti 1917-ci ilin martında Neft sənayesi fəhlələri həmkarlar ittifaqının təşkili üzrə xüsusi komissiya ayırmışdı. 1917-ci ilin aprelində komissiya həmkarlar ittifaqının nizamnamə layihəsini hazırladı. Təşkilat komissiyası neftçi fəhlələrin həmkarlar ittifaqı təşkilatlarına cəlb edilməsi üçün geniş iş aparırdı. Bolşevik mətbuatında bu məsələ ilə əlaqədar geniş təbliğat işləri görüldü. “Bakinski raboçi” qəzetində dərc edilmiş “Neft sənayesi fəhlələri həmkarlar ittifaqının təşkilinə dair” məqalədə həmkarlar ittifaqının yaradılmasının zəruriliyi sübut edilirdi. Məqalədə obrazlı şəkildə yazılmışdı: “Biz artıq öz təcrübəmizdən bilirik ki, əgər güclü həmkarlar ittifaqımız olmasa, hər hansı kollektiv müqavilə qum üzərində yazı olacaqdır. Bizə neft sənayesində fəhlələrin əksəriyyətini əhatə edən güclü həmkarlar ittifaqı lazımdır” [10].

1917-ci ilin mayında Neft sənayesi fəhlələri həmkarlar ittifaqının təsis yığıncağı keçirildi. Yığıncaqda ittifaqın sədri İ.F.Fioletov seçildi. Bu dövrdə artıq ittifaqın üzvlərinin sayı 4 min nəfərdən çox idi.

Neft sənayesi fəhlələrini həmkarlar ittifaqına daha geniş cəlb etmək məqsədilə ittifaqın rayon şöələrinin yaradılmasına xüsusi diqqət verildi. Neft mədən və müəssisələrini əhatə edən bütün ərazi 10 rayona bölünmüşdü. Neft sənayesi və ona köməkçi istehsalat sahələri fəhlələrinin Bibi-heybət, Qara şəhər, Sabunçu, Balaxanı, Suraxanı, Binəqədi və digər rayon şöələrinin yaradılması qəra-

ra alındı. İttifaqın rayon şöbələrinin yaradılması onun üzvlərinin sayının artmasına müsbət təsir göstərdi. 1917-ci ilin sonunda Neft sənayesi fəhlələri həmkarlar ittifaqı üzvlərinin sayı 30 min nəfərə çatırdı.

Neft sənayesi fəhlələri həmkarlar ittifaqının 1917-ci ilin sentyabrında təşkil etdiyi güclü tətillər nəticəsində həmin il oktyabrın 2-də neft sənayeçiləri kollektiv müqavilənin şərtlərini qəbul etdilər. Neftçilərin qələbəsi digər sənaye sahələri fəhlələrini də ruhlandırırdı. Mətbəə-litoqrafiya və cildləmə fəhlələri həmkarlar ittifaqının təşkil etdiyi tətillər mətbəə sahiblərini 1917-ci il noyabrın 13-də fəhlələr üçün əlverişli olan kollektiv müqavilələri imzalamaya məcbur etdi. Müqaviləyə görə 8 saatlıq iş günü tətbiq edilir, müəssisələrə fəhlələrin qəbulu yalnız qeydə alınmış və xüsusi qeydiyyat biletləri olan həmkarlar ittifaqları üzvləri sırasından həyata keçirilir, kişilərlə bərabər eyni işi görən qadınların əmək haqqı bərabərləşdirilir, 1 may fəhlə bayramı kimi tanınırdı. Kollektiv müqavilə 1917-ci il oktyabrın 1-dən 1918-ci il oktyabrın 1-dək olan müddətə bağlanmışdı.

Beləliklə, Fevral burjuva-demokratik inqilabının qələbəsindən sonra Bakıda xeyli sayda həmkarlar ittifaqı təşkilatları, mədən-zavod və fabrik komitələri meydana gəlmişdi. Neft sənayesi fəhlələri həmkarlar ittifaqında bolşeviklər üstün mövqeyə malik idilərsə, qeyri-sənaye fəhlələrini əhatə edən həmkarlar ittifaqı təşkilatlarında isə menşeviklər güclü təsirə malik idilər. Həmkarlar ittifaqı hərəkətində birləşmənin olmaması onların zəhmətkeşlərin mənafeləri uğrunda birgə mübarizəsinə əngəl törədirdi [8].

1917-ci il mart ayının 14-də Bakıda ittifaqlararası ilk təşkilat – “Həmkarlar ittifaqlarının Mərkəzi Bürosu” yaradıldı. Burada əsasən qeyri-sənaye sahəsində yaradılan (mətbəə işçiləri, kontorçular, əczaçılar, xidmətçilər, elektriklər, rabitə-teleqraf qulluqçuları, camaşırxana işçiləri, qızıl-gümüş ustaları, bərbərlər, dərzilər, rəngsazlar, səhər xidmətçiləri, ağacemal işçiləri və dəyirmançılar) həmkarlar ittifaqı təşkilatları birləşmişdi. Tədqiqatçı bu büroya sənaye müəssisələrinin həmkarlar ittifaqları təşkilatları da qoşulmağa başlayırdı. 1917-ci il iyun ayında bu büro “Bakı şəhəri və onun rayonlarının həmkarlar ittifaqları Şurası” adlandırıldı [10].

Bolşeviklər bu Şurada rəhbərliyi ələ keçirməyə çox çalışırdılar. Lakin Şuraya əsasən rəhbərlik edən menşevik və eser partiyaları imkan vermirdilər. Bolşeviklər 1918-ci ilin may ayında istədiklərinə nail ola bildilər. Belə ki, mayın 23-də Bakı həmkarlar ittifaqları Şurasının yenidən təşkil olunması ilə bağlı məsələyə baxıldı. Şuranın yeni heyəti seçildi. Şuraya rəhbərlikdə üstünlük bolşeviklərin əlinə keçir. Həmkarlar ittifaqı təşkilatları faktiki olaraq Bakıdan neft, benzin, digər yanacaq növləri və pambığın Sovet Rusiyasına daşınma aparılmasında bolşeviklərin fəal yardımçıları oldular.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qurulduqdan sonra xalqın sərvətlərinin talan edilməsinin qarşısı alındı. Lakin bolşeviklərin həmkarlar ittifaqları təşkilatlarına təsiri güclü olaraq davam edirdi. Cümhuriyyətin banilərindən olan Cavad bəy Rza bəy oğlu Məlik-Yeqanov Cümhuriyyətin Həmkarlar İttifaqları Təşkilatının yaradıcılarından olmuşdur. O, fəhlə məsələsini bolşevik ideologiyasının inhisarına verənlərdən fərqli olaraq, Azərbaycan Cümhuriyyətinin müstəqilliyi naminə çalışan fəhlələrin təmsilçisi olaraq, Türk Fəhlə Konfransının yaradıcısı olmuş və Mərkəzi Həmkarlar İttifaqının sədri seçilmişdir. Ümumilikdə isə Bakı fəhlələri içərisində qeyri-azərbaycanlılar üstünlük təşkil edirdi. Onların da əksəriyyəti bolşeviklərin tərəfini saxlayırdı.

Gənc Azərbaycan Demokratik Respublikası hökuməti ölkədə sabitliyi saxlamaq üçün bütün diplomatik imkanlarından çevikliklə istifadə edərək, ingilis komandanlığı ilə siyasi kompromisə getməyə məcbur olmuşdu. Bu dövrdə xırda burjuva liderlərinin rəhbərlik etdiyi Bakı Fəhlə Konfransının (BFK) hökumətlə barışmaz müxalifətdə olması ADR-in fəaliyyətinə pozucu çətinliklər yaradırdı. 1918-ci il dekabrın 24-də BFK dustaqların buraxılması, mətbuat azadlığı, həmkarlar ittifaqının sərbəstliyi, yığıncalar azadlığı şüarları altında tətillər keçirdi. Bu xəyanətkar tətildə menşevik Çurayev ADR hökumətinin guya həmkarlar ittifaqlarının azadlığını pozduğunu barədə riyakar bəyanat vermiş və qanuni Azərbaycan dövlətilə hesablaşmayaraq ingilis komandanlığından tələb edirdi ki,

neft sahibkarlarından və fəhlə konfransı nümayəndələrindən ibarət sazişçi komissiya yaradılsın və kollektiv müqavilə bərpa olunsun. BFK-nın iclasında iştirak edən M.Ə.Rəsulzadə konfransın liderlərinin separatçı mövqeyini qəti pisləmiş və xüsusilə vurğulamışdı ki, fəhlələrin iqtisadi maraqları ilə bağlı bu problemin həllində səlahiyyətli tərəf ingilis komandanlığı deyil, öz parlamentinə söykənən yeganə qanuni Azərbaycan hökumətidir [10].

Üçgünlük 1918-ci il dekabr tətili Bakı fəhlələrinin qələbəsi ilə başa çatdı. Tətilin “ibrət dərsləri” bu oldu ki, fəhlə kütlələri içərisində bolşeviklərin riyakar siması üzə çıxdı, ingilis komandanlığı isə Bakı proletariyatının real gücünü hiss edərək, onun siyasi tələblərinə daha ehtiyatlı yanaşmağa başladı. Komandanlıq güzəştə gedərək məhbusları azad etməli olmuşdu. Vəziyyətin mürəkkəb xarakterini real qiymətləndirən Parlament özünün 1918-ci il 25 dekabr tarixli iclasında siyasi məhbuslara amnistiya vermək məqsədilə A.Kardaşev, A.Əfəndiyev, A.Tağıyev, A.Səfərkürdski, S.Ağamalıoğlundan ibarət komissiya yaratmalı oldu. Fəhlə tətillərinin yaratdığı mürəkkəb sosial-siyasi şərait elə idi ki, həm ADR hökumətinin, həm BFK-nın tədbirlərində fəhlələrin əmək hüquqları gündəlikdən düşmürdü. Dekabr tətilindən sonra mütəmadi keçirilən fəhlə konfranslarında daha siyasi xarakterli məsələlərin müzakirəsinə yer verirdi. Artıq 1919-cu ilin yanvarında etnik situasiya da mürəkkəbləşmişdi. Belə ki, rus fəhlələri açıq-aşkar kommunistlərə meyil edir, bolşeviklərin konfransında onlar daha çox çıxış edirdi, fəhlələr arasında Məsəvi hökumətinin sosial siyasətinə qarşı böhtançı bəyannamələr yayırdılar. Həmin ilin martından kommunistlər konfransın tədbirlərində çoxluq təşkil etməyə başlayır. Artıq konfransın rəyasət heyətində təmsil olunan 10 üzvdən 7-si kommunist idi. 1919-cu il yanvarın 8-də parlament iclasında məsəviçi A.K.Kazımzadənin məsəvi fraksiyasının Əmək nazirinə çatdırdığı tələbdə fəhlələrin vəziyyətinin son dərəcə ağır olduğu göstərilir, kollektiv müqavilənin ləğv edilməsi, əmək haqqının aşağı düşməsi xüsusilə vurğulanırdı. Məsəvi fraksiyasının bu haqlı iradəsinə Əmək naziri A.Səfərkürdski operativ reaksiya verərək, fəhlələrin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün hökumətin bütün səyləri göstərəcəyini bəyan etmişdir. O, müttəfiqlərin, komandanlığın, neft sahibkarlarının, bank və fabriklərin nümayəndələrinin iştirakı ilə çağırılmış müşavirədə 1919-cu il yanvarın 1-dən fəhlə və qulluqçuların maaşını artırmaq məqsədilə müəyyən vəsaitin ayrılacağını bəyan etmişdi. Əmək nazirliyi iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək təşəbbüsünün bolşevik hay-küçülərinin, eləcə də mənsəvi-daşnak millətçilərinin öhdəsinə buraxmamaq üçün özü fəhlə məsələsi üzrə xüsusi müşavirənin təşkilinə başlamışdı. Xüsusi müşavirə əməyin mühafizəsi və fəhlələrin məişət məsələləri ilə bağlı problemləri tez bir zamanda həll etməyi planlaşdırmışdı. Təəssüf ki, həm subyektiv, həm də obyektiv səbəblər, eləcə də bürokratik süründürməçilik üzündən parlament gənc respublikanın siyasi imici üçün müstəsna əhəmiyyət kəsb edən bu sənədi yalnız 1919-cu il martın 19-da təsdiq etdi. Hökumət “fəhlələr məsələsi”lə ciddi məşğul olsa da, əmək haqqının artırılması məqsədilə mümkün daxili vəsait və imkanların axtarışlarında əlindən gələni etsə də, ölkənin iqtisadi vəziyyətində müsbət dəyişikliklərə nail ola bilməmişdi, əksinə, bolşeviklərin təxribatçı səyləri nəticəsində istehsalın tempi aşağı düşür, gündəlik tələbat məhsullarının qiyməti artırdı. Lakin artmaqda olan iqtisadi böhran hökuməti təxirəsalınmaz tədbirlər görməyə vadar etsə də, digər partiya və fraksiyaların parlamentin fəaliyyətini pozmağa yönəlmiş hərəkətləri ölkədə siyasi-iqtisadi böhranı daha da kəskinləşdirirdi. Məsələn, 1919-cu il fevralın 4-də Parlamentdə fəhlə komissiyasının əmək haqqını artırmaq üzrə qanun layihəsi müzakirə edilərkən, sosialistlər bunun fəhlələrin maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında heç bir faydası olmayacağını da israr etmişdilər. Bu məsələdə “İttihad” partiyası da sosialistləri dəstəkləmişdir. Layihəni yalnız “məsəvi”çilər bəyəninib müdafiə etmişdilər. İttihadçıların bu mövqeyi əslində hökumətə ilk etimadsızlıq təzahürü idi. Hümmətçi – mənsəviklər də hökumətin iqtisadi siyasətini birmənalı şəkildə qeyri-qənaətbəxş sayır, üstəlik də israr edirdilər ki, mövcud parlament fəhlə və kəndlilərin mənafeələrinin əsl müdafiəçisi deyildir. Buna görə də təsadüfi deyildir ki, ölkədə hökumət böhranı ilə müşayiət olunan ağır iqtisadi

çətinliklərdən istifadə edən bolşeviklər Bakı fəhlələri və Zaqafqaziya və Şimali Qafqaz əhalisi ilə vahid cəbhə yaradıb, yerli “əksinqilabi” hökumətləri yıxıb Sovet Rusiyası ilə birləşmək taktikasını seçmişdilər. Bu taktikaya real qüvvə vermək məqsədilə Bakı bolşeviklərinin təşəbbüsü ilə Bakıda 1919-cu il aprelin 27-də Zaqafqaziya, Dağıstan və Zakaspi həmkarlar ittifaqlarının qurultayını keçirmişdilər. Qurultay “proletar diktaturası yolu ilə sosializmə çatmaq” şüarı altında keçmişdi. Beləliklə, həmkarlar ittifaqları tamamilə bolşeviklərin siyasi mübarizə alətinə çevrilmiş oldu. Ona görə də bütün tətillər siyasi şüarlar altında keçirilirdi. Tətillər bütün hallarda ölkənin siyasi sabitliyinə ciddi təsir göstərirdi, kapital ilə əmək arasında konfliktləri daha da kəskinləşdirirdi. Rusiya ilə ticarət əlaqələrinin kəsilməsi isə Azərbaycanı həm iqtisadi, həm də siyasi cəhətdən gücdən salırdı. Əhəlinin yoxsulluğunu siyasi spekulasiya obyektinə çevirən bolşeviklər müsavətçi həmkarlar ittifaqlarının sosial proqramını gözədən salmaq məqsədilə fəhlələri tez-tez təxribatçı tətillərə təhrik edirdilər. ADR-in antiböhran proqramının həyata keçirilməsinə hər vasitə ilə mane olan bolşeviklər bilərəkdən ümumi tətil elan etmiş, təkcə iqtisadi tələblər (kollektiv müqavilənin bərpası) deyil, həmkarlar ittifaqının funksiyalarına zidd siyasi tələblər (neft məhsullarını Sovet Həştərxanına göndərmək) irəli sürmüşdülər. Bolşevik “liderləri” ümumi Bir May siyasi tətilini keçirməyə nail olsalar da, hökumətin iqtisadi siyasəti əleyhinə aksiya keçirmək niyyətlərini həyata keçirə bilməmişlər. Çox önəmlidir ki, müsavət hökumətinə sadiqliyini nümayiş etdirərək, azərbaycanlılar tətilin hökumət əleyhinə çevrilməsinə mane olmuşdular. Bu bir daha azərbaycanlıların milli-siyasi şüurunun artmasından xəbər verirdi. Lakin parlament də öz növbəsində siyasi tətillərə yol verməmək məqsədilə 1919-cu il mayın 5-də elan etmişdi ki, BFK-nın keçirdiyi tətil iqtisadi tələblərdən uzaq siyasi aksiyalar olub, milli dövlətçiliyə qarşı çevrilmiş tətillərdir. Bu tipli tətillərdə iştirak edənlər həbs ediləcək və ölkə həddlərindən qovulmaqla cəzalandırılacaqlar. Hökumət siyasi gərginliyi azaltmaq üçün Əmək nazirinə tapşırırmışdı ki, sahibkarlarla fəhlələrin birgə görüşündə iqtisadi tələbləri müzakirə etsin. Bunu sosial tərəfdaşlıq yolunda ilk mühüm addım kimi qiymətləndirmək olar [10].

Hökumətin qadağasına baxmayaraq, 1919-cu il mayın 6-da BFK yenidən tətil elan etdi. Azərbaycanlı fəhlələrin tətilin keçirilməsi əleyhinə qəti mübarizəsi hökumətin qətiyyəti, eləcə də ölkədə sabitliyə maraq göstərən ingilis komandanlığı tərəfindən ADR-in siyasətinin dəstəklənməsi dəmir-yolçuların tətilini iflasa uğratdı. Hökumət mayın 9-da tətilçilərin 43 fəalını həbs etmişdi. Bunların arasında A.Mikoyan, A.Anaşkin, A.Çurayev və Qurbanov var idi. Dəmir yolu məsələsinə daha çox strateji faktor Cənubi Qafqazda müttəfiq qoşunlarının baş komandanı, general Q.F.Millin əmrində göstərilirdi ki, dəmir yollarının, rabitə yollarının, körpülərin, hərbi sursat anbarlarının tələf edilməsində iştirak edən şəxslər hərbi tribunala veriləcək, ölüm cəzasına məhkum ediləcəklər.

Əmək naziri isə sahibkarlardan fəhlələrin tətillər ərzində iş günlərini ödəməsinə tələb etmişdi. 1919-cu il 13 may tətili tam məğlubiyyətə uğradı, baxmayaraq ki, həmin dövrdə bolşeviklərin rəhbərliyi onlara “rəğbət” bəsləyən həmkarlar ittifaqlarını “Bakı şəhəri və onun rayonlarının neft və emal sənayesi və onlara köməkçi sahələrin işçilərinin Birləşmiş ittifaqı”nda birləşdirə bilmişdilər. Maraqlıdır ki, tətilçilər içərisində müsəlman bolşevikləri iştirak etməmişdilər. Tətilin uğursuzluğunda müttəfiq qoşunların baş komandanlığının dəstəyi ilə yanaşı, BFK-nın daxilində birliyin olmaması da neqativ rol oynamışdır. Üstəlik, tətil başlanmazdan əvvəl gözləmə mövqeyi tutan menşevik-eserlər sonralar ona mənfi münasibət bildirmişlər. Bu siyasi aksiyada bolşeviklər məğlub olsalar da, onlar ADR-in sabitlik proqramını pozmaq siyasətindən heç zaman əl çəkməmişlər. Belə ki, ilk pozucu təşkilati addım olaraq, onlar BFK-nın menşevik rəhbərliyini bolşevik liderləri əvəz etməyə nail olmuşdur. Bu taktiki manevr bolşeviklərə həmkarlar ittifaqını nəzarətə götürmək strategiyasını həyata keçirmək yolunda ciddi addım oldu. Etiraf edilməlidir ki, konkret şəraitdə siyasi-iqtisadi sabitsizlik obyektiv olaraq bolşeviklərin təxribatçı fəaliyyətinə işləyirdi. Cari iqtisadi problemlərin həll edilməməsi, sənaye işçiləri arasında narazılıq bolşeviklərə həmkarlar ittifaqlarından fəhlələrə psixoloji tə-

sir aləti kimi istifadə etməyə imkan yaratmışdı. Digər tərəfdən, hökumətin həmkarlar ittifaqları ilə işləmək sahəsində çevik siyasətinin olmaması bolşeviklərin hökuməti devirməklə bağlı demoqoji təbliğatına psixoloji mühit yaratmışdı. ADR-in sosial bazasının tükənməyə başladığı həmin dövrdə əvvəlcə çar Rusiyasını, sonralar isə öz qanuni milli dövlətlərini devirmək proqramını söylə həyata keçirməyə çalışan fəhlə komissiyalarının fəaliyyətində öz şüarları ilə həmkarlar ittifaqlarını partiyanın möhkəm dayaqına çevirmək siyasətlərini yeritmişlər. Bolşeviklərin bu taktikası bir daha sübut etmişdi ki, onlar həmkarlar ittifaqlarının əsl sosial təyinatından yan keçərək, Azərbaycanın ictimai mühitilə heç bir əlaqəsi olmayan proletar inqilabı ideyalarını təbliğ etməyə, partiyanın hegemon qüvvə olması psixologiyasını kütlələrin beyninə yeritməyə üstünlük vermişlər. Siyasi şüurun çox aşağı səviyyədə olması, BFK-da xırda burjua müxalifətinin zəifləməsi bütövlükdə iqtisadi vəziyyətdə pozitiv irəliləyişlərin olacağına inamsızlıq ona gətirib çıxardı ki, 1919-cu ilin yazında həmkarlar ittifaqları üzərində tam nəzarət bolşeviklərin əlinə keçdi. Təsadüfi deyildir ki, 1919-cu ilin aprelində keçirilmiş Azərbaycan, Dağıstan, Zakaspi Həmkarlar İttifaqlarının qurultayı bolşeviklərin tam üstünlüyü ilə keçmiş, bununla da sosialistlərin son dayaqı olan Bakı Həmkarlar İttifaqları Şurasında da bolşeviklər tam hakimiyyətə nail ola bilmişdilər [7].

Bu qurultayda Azərbaycan həmkarlar ittifaqları tamamilə bolşeviklərin platformasına keçdilər. Bu dövrdən başlayaraq, bolşeviklərin təsiri altında olan Azərbaycan həmkarlar ittifaqları bolşeviklərin Rusiyaya qovuşmaq siyasətində alət rolunu oynamağa başladılar. Bolşeviklər həmkarlar ittifaqlarından öz ideyalarını kütlələrin beyninə yeritmək üçün leqal kütləvi tribuna kimi istifadə edir, onların əsl sosial təyinatından uzaqlaşaraq, Kommunist Partiyasının əlində alətə çevrilməsinə nail olurdular.

Bunun qarşısını almaq üçün hökumət bolşeviklərin tam təsiri altında olan Mərkəzi Fəhlə Klubunu bağlamaq üçün dəfələrlə cəhd göstərmişdi. İlk dəfə 1919-cu il dekabrın 9-da MFK-nın binası möhürlənmişdi. Buna cavab olaraq, Fəhlə Konfransının Rəyasət Heyəti etiraz tətilinə çağırışla çıxış etmiş və hökuməti Mərkəzi Fəhlə Klubu binasını açmağa məcbur etmişdi.

Fəhlə sinfinin mənafeyini müdafiə etmək şüarı ilə kommunistlər milli hökumətə qarşı mübarizəni gətirdikcə gücləndirirdilər. Kommunist təbliğatçılar fəhlələrin öz hüquqları uğrunda mübarizəyə qarşı Daxili İşlər Nazirliyinin mane olması barədə fəhlələr içərisində kampaniya aparırdılar.

Bu vəziyyət parlamentin və hökumətin işinə çox ciddi mənfi təsir göstərirdi. 1919-cu il dekabrın 28-də Əmək və Əkinçilik Naziri Ə.Pepinov həmkarlar ittifaqı təşkilatlarının iştirakı ilə fəhlə məsələsinə dair müşavirə keçirdi. Nazir həmkarlar ittifaqının işlərinə nazirliyin qarışmayacağını bildirərək fəhlələri əmin etdi ki, fəhlə klubuna və fəhlə təşkilatlarına polis basqıları dayandırılacaq, yığıncaq azadlığı məhdudlaşdırılmayacaq və əmək haqqı artırılacaqdır. Nazir fəhlələrdən ona kömək göstərmələrini xahiş etdi.

Respublikanın Daxili İşlər Naziri M.Vəkilov bəyanat verərək, Nazirliyin fəhlələrin öz iqtisadi və hüquqi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq uğrunda mübarizəsinə qarışmayacağını bildirdi, eyni zamanda qeyd etdi ki, dövlətə qarşı yönələn bütün çıxışları yatırmaq üçün hər vasitədən istifadə ediləcəkdir.

Buna baxmayaraq, kommunistlər inadkarlıqla mübarizəni davam etdirirdilər. Sovet Rusiyasının hərtərəfli müdaxiləsi ilə vəziyyət günbəgün gərginləşirdi.

1920-ci il aprelin 27-dən 28-nə keçən gecə parlament hakimiyyəti Müvəqqəti İnqilab Komitəsinə təhvil verildi.

Bununla belə qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycan Demokratik Respublikasının dövründə həmkarlar ittifaqları milli dirçəliş mühitində bir sosial institut kimi mümkün olan fəaliyyətini göstərmişdir. Ümumiyyətlə, Azərbaycan həmkarlar ittifaqı təşəkkül edərək sosial institut kimi mümkün olan fəaliyyət göstərmişdir. Təşəkkülün ilk illərindən başlayaraq həmkarlar ittifaqları işçilərin iş şəraitinin yaxşılaşması, əmək haqlarının artırılması, sosial müdafiə tədbirlərinin gücləndirilməsi sahəsində

əzmlə mübarizə aparmış, gerçəkliyə uyğun gələn tələblər irəli sürmüşlər. İlk illərdə əldə olunmuş təcrübə sonrakı inkişaf mərhələlərinə müsbət bəhrəsini vermiş, həmkarlar ittifaqlarının sıralarının möhkəmlənməsinə stimül vermişdir.

Açar sözlər: həmkarlar ittifaqları, fəhlələr, muzzdlu işçilər, hüquq, mübarizə, xeyriyyə cəmiyyətləri

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2009
2. “Həmkarlar ittifaqları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı: ANIK, 1999
3. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Dövlət Arxivi.
4. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. İki cildə. I.c. / Y.Mahmudovun redaktəsi ilə. Bakı: Lider nəşriyyat, 2004, 440 s.
5. Həsənov V.S., Mehdiyev Ə.B. Azərbaycan həmkarlar ittifaqlarının tarixi. Bakı: Azər SC, 2005, 451 s.
6. Qaraşov H.T. Həmkarlar ittifaqları vətəndaş cəmiyyətinin mühüm sosial mexanizmidir: tarix və müasirlik. Bakı: Elm, 2009, 324 s.
7. Байрамов К.М. Рабочий класс Азербайджана в борьбе за победу Великого Октября. Баку: 1987, 318 с.
8. Башмаков В.И. Профсоюзы как социальный институт. М.: 2001
9. Крестьянинов А.Н. Социальная напряженность: роль профсоюзов в ее регулировании. М.: 2003, 227 с.
10. Гусейнов К.А., Найдель М.И. Очерки истории профдвижения в Азербайджане. Баку: 1966, 437 с.

Гусейн Гарашов

**ИЗ ИСТОРИИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ
СОЮЗОВ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ**

Резюме

В статье рассматривается история формирования профсоюзов Азербайджана, анализируются события и процессы исследуемого периода. Всесторонне исследуются информации о первичных организациях и сообществах. Выражается отношение к некоторым статьям «Контракта по Мазуту» и деятельности профсоюзов в Азербайджанской Демократической Республике.

Ключевые слова: профсоюзы, наемные работники, права, борьба, благотворительные общества

Husseyn Qarashov

**FROM THE HISTORY OF THE FORMATION
OF TRADE UNIONS IN AZERBAIJAN**

Summary

The article looks through the history of formation of Azerbaijan trade unions and analyzes the events and processes of the given period. The information about the first organizations and societies are thoroughly investigated. The approach to some articles regarding “Fuel Contract” and activities of trade unions in the Democratic Republic of Azerbaijan are noted in the article.

Keywords: trade unions, hired workers, law, fight, charitable societies